

ЗЕМЕЛЬНІ, ҐРУНТОВІ РЕСУРСИ

УДК 504.53

СТАН ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Ф. Кіпгач

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Висвітлено сучасний стан використання земель сільськогосподарського призначення у регіонах України, а також обґрунтовано комплекс заходів щодо їхньої охорони.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, угіддя, рілля, охорона земель.

Станом на 1 січня 2007 р. землі сільськогосподарського призначення займали 42 893,5 тис. га або 71,1% від загальної площі території України (рис. 1, 2). У структурі земельного фонду країни сільськогосподарські угіддя у володінні та користуванні усіх категорій господарств становили 36 801,5 тис. га (61,0% від загальної площі території країни), зокрема рілля – 30 801,7 тис. га (табл. 1, 2; рис. 3, 4). Отже, розорано 71,8% площі земель сільськогосподарського призначення або 51,0 % загальної площі земель України. Найбільша питома вага розораних земель від загальної площі регіону у Запорізькій (69,6%), Кіровоградській (69,2%), Миколаївській (66,1%), Дніпропетровській (65,5%), Вінницькій (62,0%), Одеській (59,8%), Полтавській (59,6%), Черкаській (59,0%), Тернопільській (58,6%), Харківській (58,1%), Херсонській (57,8%), Хмельницькій (57,1%) і Донецькій (54,4%) областях (в 1,1–1,4 раза вища за середню для країни (51,0%), найменша – у Чернігівській (39,9%), Житомирській (33,8%), Львівській (33,4%), Рівненській (31,2%), Волинській (30,3%), Івано-Франківській (25,8%) і Закарпатській (15,3%). Такого рівня розораності земель не має жодна з розвинутих країн світу. Наприклад, у ФРН розорано 32%, у Великобританії – 18,5%, а в США – 20% сільськогосподарських угідь [4].

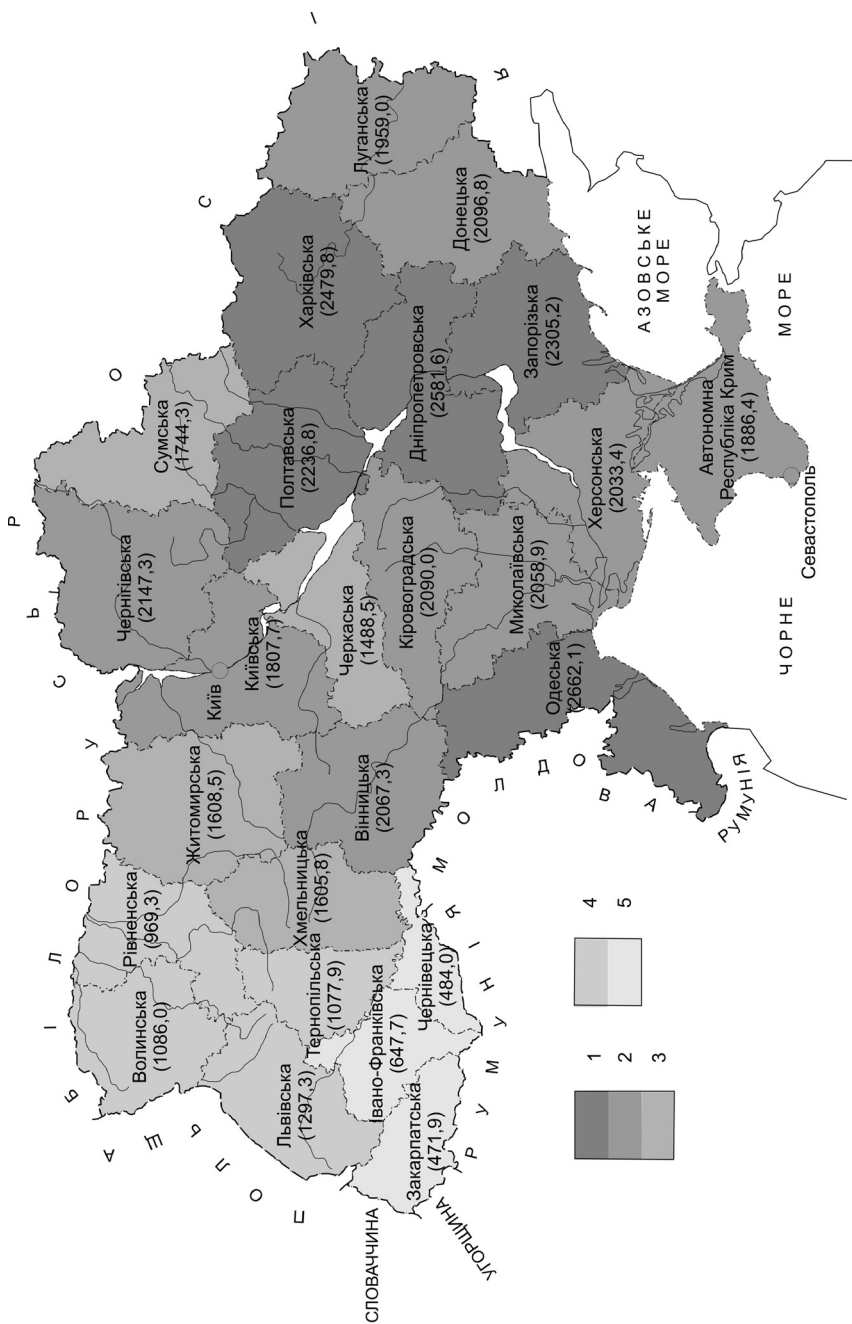

Рис. 1. Площа земель сільськогосподарського призначення станом на 1 січня 2007 р. Розподіл площі земель сільськогосподарського призначення, тис. га: 1 – 2 662,1–2 224,1; 2 – 2 224,0–1 786,0; 3 – 1 785,9–1 347,9; 4 – 1 347,8–909,8; 5 – 909,7–471,9. У дужках зазначено площу земель сільськогосподарського призначення за регіонами України станом на 1 січня 2007 р., (тис. га)

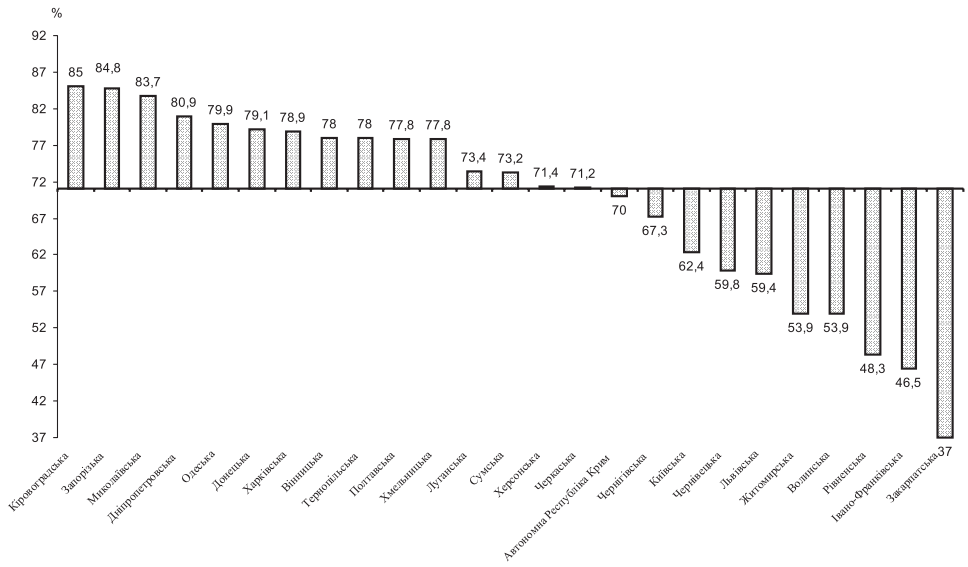

Рис. 2. Питома вага земель сільськогосподарського призначення станом на 1 січня 2007 р.

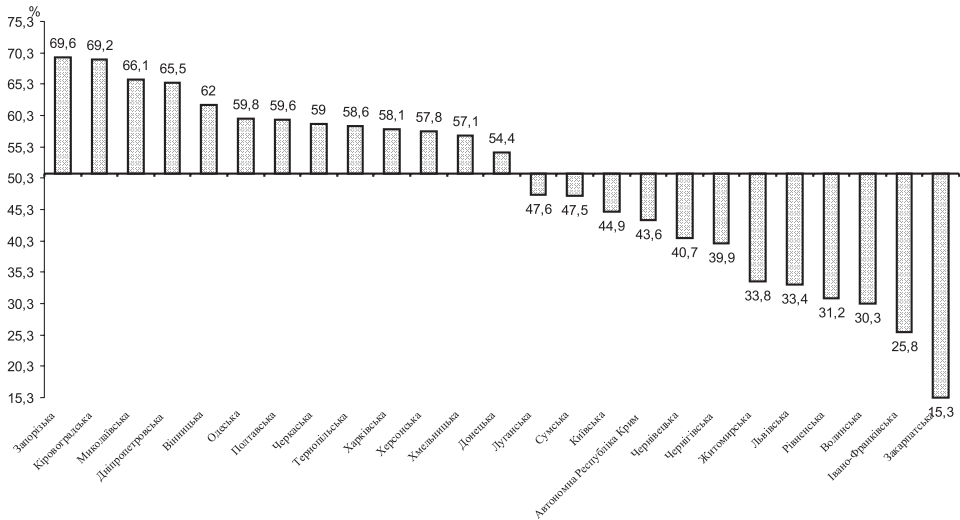

Рис. 3. Питома вага ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств станом на 1 січня 2007 р.

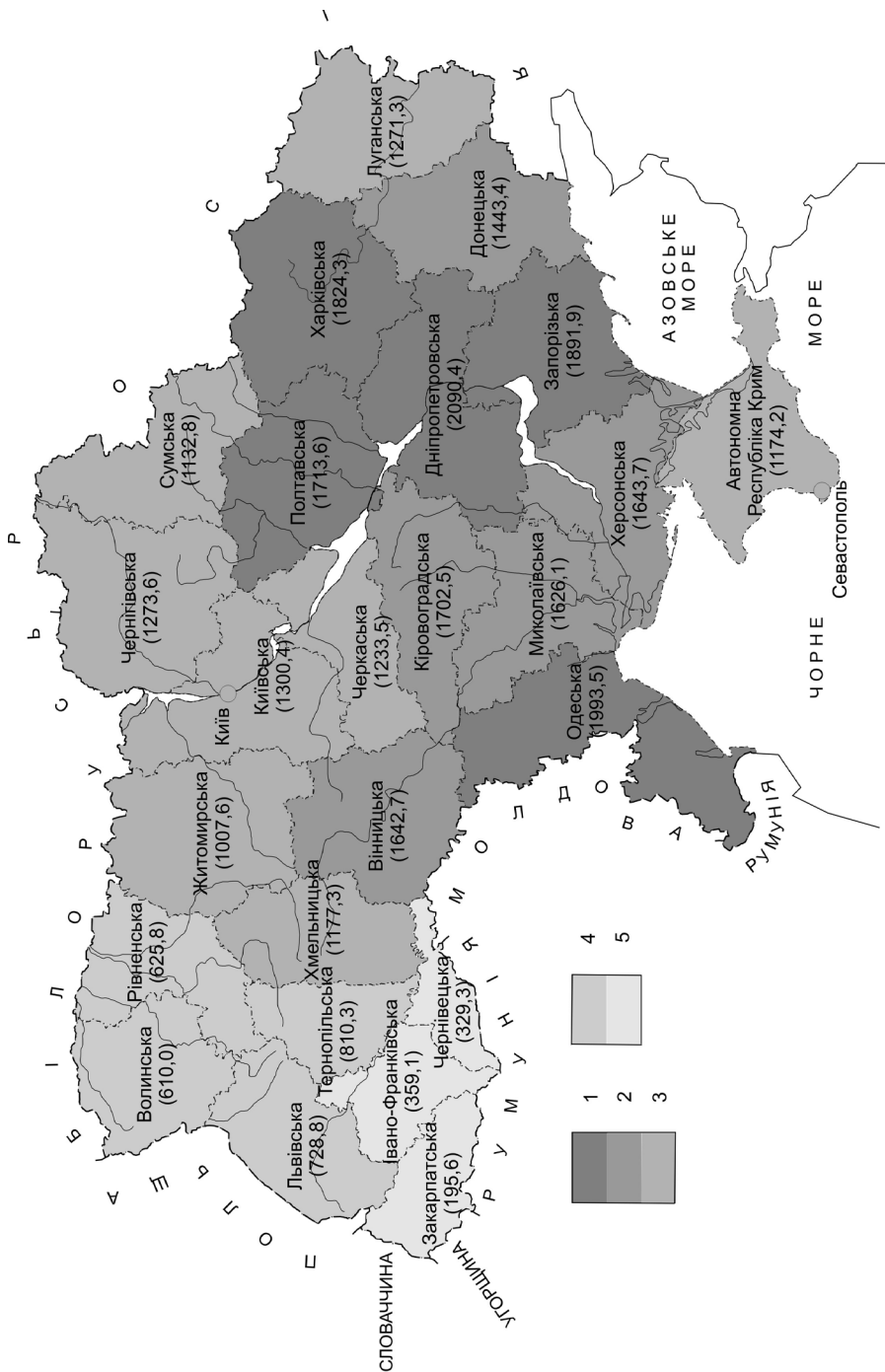

Рис. 4. Площа ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств станом на 1 січня 2007 р. Розподіл площі ріллі, тис. га: 1 – 2 090,4–1 711,4; 2 – 1 711,3–1 332,3; 3 – 1 332,2–953,2; 4 – 953,1–574,1; 5 – 574,0–195,6. У дужках зазначено площу ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств за регіонами України станом на 1 січня 2007 р., (тис. га)

Таблиця 1

Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні усіх категорій господарств, тис. га*

Адміністративна одиниця	Рік								
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна	41 374,4	40 772,6	38 421,4	38 150,3	37 877,2	37 638,2	37 321,7	37 039,4	36 801,5
Автономна Республіка Крим	1 771,8	1 729,6	1 547,6	1 567,2	1 538,2	1 521,4	1 502,9	1 498,7	1 484,2
області:									
Вінницька	2 038,3	1 961,2	1 829,0	1 836,5	1 830,8	1 818,7	1 818,5	1 813,8	1 814,7
Волинська	1 050,1	1 023,4	891,2	890,0	891,0	888,7	880,5	873,7	867,5
Дніпропетровська	2 508,5	2 482,1	2 234,1	2 248,9	2 240,9	2 240,3	2 258,3	2 255,6	2 236,4
Донецька	2 030,2	2 014,1	1 918,7	1 902,7	1 884,2	1 867,9	1 720,6	1 677,8	1 661,4
Житомирська	1 616,8	1 527,1	1 516,8	1 501,1	1 490,2	1 460,9	1 429,4	1 375,8	1 346,6
Закарпатська	414,7	448,5	433,4	429,5	424,9	420,4	416,7	413,8	410,5
Запорізька	2 243,4	2 210,0	2 178,6	2 165,3	2 155,1	2 149,7	2 150,5	2 144,9	2 140,9
Івано-Франківська	497,9	534,7	524,4	517,1	512,7	504,6	501,2	498,9	497,2
Київська	1 703,4	1 655,9	1 560,7	1 565,3	1 563,6	1 557,6	1 547,7	1 541,6	1 538,3
Кіровоградська	2 043,2	1 999,7	1 862,6	1 854,2	1 832,6	1 815,2	1 801,2	1 791,2	1 775,2
Луганська	1 880,9	1 872,6	1 810,6	1 800,7	1 785,2	1 781,6	1 771,0	1 758,7	1 751,9
Львівська	1 262,1	1 169,5	1 131,9	1 112,0	1 099,5	1 086,3	1 061,6	1 054,3	1 052,9
Миколаївська	1 997,0	1 971,1	1 841,0	1 744,0	1 758,5	1 783,0	1 782,2	1 783,6	1 785,0
Одеська	2 563,1	2 537,5	2 373,0	2 360,7	2 345,2	2 326,2	2 321,7	2 306,1	2 305,1
Полтавська	2 177,0	2 127,7	1 986,0	1 977,0	1 956,2	1 934,3	1 931,7	1 906,7	1 903,0
Рівненська	896,8	910,7	905,7	894,3	888,8	885,6	877,6	872,1	862,5
Сумська	1 715,0	1 689,9	1 547,0	1 521,6	1 497,1	1 465,2	1 456,2	1 444,0	1 434,9
Тернопільська	1 054,8	1 049,2	1 030,2	1 018,7	1 013,2	1 004,9	976,8	970,1	958,8
Харківська	2 411,5	2 394,1	2 333,0	2 293,5	2 266,9	2 257,4	2 234,7	2 203,5	2 190,8
Херсонська	1 958,3	1 938,3	1 766,5	1 802,0	1 780,2	1 775,4	1 777,8	1 773,8	1 748,5
Хмельницька	1 568,1	1 543,4	1 501,6	1 483,4	1 460,7	1 452,1	1 454,9	1 452,3	1 447,6
Черкаська	1 421,4	1 421,1	1 359,8	1 324,7	1 317,5	1 316,6	1 322,9	1 318,9	1 315,1
Чернівецька	472,8	467,5	458,6	457,1	458,6	458,2	457,7	454,0	450,7
Чернігівська	2 077,3	2 093,7	1 879,4	1 882,8	1 885,4	1 866,0	1 867,4	1 855,5	1 821,8

* За даними Державного агентства земельних ресурсів України (збірник "Регіони України", 2007)

Розрахунки вчених засвідчують, що для задоволення внутрішніх потреб продовольством за існуючої купівельної спроможності населення потрібно мати в

обробітку 11,7 млн га ріллі, для забезпечення науково обґрунтованих норм споживання продуктів – 7,7 млн га, а з урахуванням експортних пропозицій у продовольстві – 22,6 млн га [1], що становить 73,4% наявної на 1 січня 2007 р. ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств (30 801,7 тис. га).

Решту 5 999,8 тис. га (16,3%) сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні усіх категорій господарств займають багаторічні насадження, сіножаті, пасовища і перелоги.

Таблиця 2

Площа ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств, тис. га*

Адміністративна одиниця	Рік								
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна	33 407,1	32 988,4	31 409,5	31 359,4	31 313,9	31 160,8	31 015,7	30 883,1	30 801,7
Автономна Республіка Крим	1 215,1	1 233,0	1 165,2	1 195,6	1 191,4	1 181,6	1 179,5	1 178,2	1 174,2
області:									
Вінницька	1 772,5	1 698,5	1 639,8	1 651,3	1 649,6	1 643,3	1 645,3	1 641,6	1 642,7
Волинська	683,0	681,8	618,8	619,5	616,8	615,5	612,0	609,7	610,0
Дніпропетровська	2 129,3	2 102,5	2 073,2	2 083,6	2 091,8	2 083,7	2 096,9	2 096,1	2 090,4
Донецька	1 669,4	1 664,2	1 619,6	1 607,0	1 596,9	1 590,0	1 472,0	1 447,6	1 443,4
Житомирська	1 274,7	1 201,9	1 045,1	1 044,2	1 068,2	1 043,0	1 040,0	1 016,4	1 007,6
Закарпатська	188,3	197,9	198,7	197,8	197,6	197,3	197,2	196,9	195,6
Запорізька	1 919,5	1 893,4	1 884,6	1 893,6	1 894,2	1 893,4	1 893,6	1 893,0	1 891,9
Івано-Франківська	400,1	413,8	398,9	395,8	383,4	365,6	366,0	361,2	359,1
Київська	1 430,8	1 394,5	1 303,8	1 314,8	1 315,8	1 311,5	1 304,7	1 300,5	1 300,4
Кіровоградська	1 796,6	1 768,8	1 723,8	1 733,0	1 730,3	1 723,8	1 724,0	1 717,7	1 702,5
Луганська	1 414,3	1 399,2	1 323,4	1 316,2	1 308,0	1 294,2	1 284,3	1 275,8	1 271,3
Львівська	864,6	820,0	765,9	742,2	738,8	736,1	732,9	729,4	728,8
Миколаївська	1 698,4	1 683,8	1 644,7	1 591,1	1 605,9	1 618,9	1 614,2	1 619,7	1 626,1
Одеська	2 066,3	2 056,0	2 024,3	2 020,5	2 023,1	2 007,9	2 005,5	1 993,0	1 993,5
Полтавська	1 831,5	1 824,6	1 712,2	1 714,1	1 708,1	1 703,2	1 712,0	1 704,6	1 713,6
Рівненська	660,4	656,4	636,3	634,0	631,8	629,6	628,1	626,6	625,8
Сумська	1 343,9	1 320,7	1 187,4	1 170,6	1 158,4	1 143,7	1 139,9	1 138,1	1 132,8
Тернопільська	895,1	887,0	845,9	834,0	827,3	818,6	815,5	814,8	810,3
Харківська	1 971,0	1 952,6	1 916,4	1 898,9	1 885,4	1 878,8	1 854,7	1 833,1	1 824,3
Херсонська	1 752,4	1 753,8	1 653,1	1 683,8	1 680,2	1 675,1	1 673,9	1 667,6	1 643,7
Хмельницька	1 312,6	1 259,3	1 214,9	1 203,6	1 189,5	1 183,1	1 184,2	1 181,5	1 177,3
Черкаська	1 277,7	1 283,8	1 254,7	1 239,1	1 233,7	1 234,2	1 235,3	1 234,3	1 233,5
Чернівецька	337,4	337,9	332,8	332,8	334,2	333,8	332,9	331,3	329,3
Чернігівська	1 502,2	1 503,0	1 226,0	1 242,3	1 253,5	1 254,9	1 271,1	1 274,4	1 273,6

* За даними Державного агентства земельних ресурсів України (збірник “Регіони України”, 2007)

Надмірне сільськогосподарське освоєння та розорювання земель країни закономірно спричинило загострення екологічних проблем, незважаючи на те, що площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні усіх категорій господарств, порівняно із 1990 р., зменшилася на 4 572,9 тис. га (11,1%), а ріллі – на 2 605,4 тис. га (7,8%).

Виходячи із засад соціальної, економічної та екологічної політики держави на прийдешній період, головними стратегічними цілями є забезпечення пріоритету вимог екобезпеки у процесі землекористування та охорони земель. Використання та охорону земель сільськогосподарського призначення забезпечують на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їхньої екостійкості та родючості ґрунтів, впровадження екологічно та економічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства з контурно-меліоративною організацією території, адаптованих до місцевих умов технологій, а також обмеження вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб особливо цінних ґрунтів.

У Загальнодержавній програмі використання та охорони земель передбачено зниження рівня сільськогосподарської освоєності території на 3 047,9 тис. га ріллі та зниження розораності шляхом виведення деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель з інтенсивного сільськогосподарського використання та їхнього переведення у природні угіддя шляхом консервації до 2015 р. Площа сільськогосподарських угідь зменшиться орієнтовно на 2 492 тис. га, або на 6%, і становитиме 39 296 тис. га, або 65,1% території країни, площа ріллі – 29 268 тис. га, або 48,5%. У майбутньому ці землі передбачено використовувати з обмеженням щодо вирощування певних сільськогосподарських культур, розорювання сіножатей і пасовищ, використання деградованих малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок.

У сучасних умовах землекористування формування структури земельних угідь та їхнє просторове розміщення (смугове або контурне) необхідно здійснювати з пріоритетом екологічної компоненти, відповідно до природної морфологічної структури ландшафтних систем з урахуванням особливостей господарського використання території як єдиного цілого. Парцелярні прямокутні господарські межі необхідно ліквідувати. Передусім це актуально за умов складної ландшафтної структури лісостепу і степу, які налічують великі площі ґрунтів, охоплених водною та вітровою ерозіями. З метою поступової стабілізації, а згодом – і покращення екостану земель сільськогосподарського призначення, необхідно:

- укласти великомасштабні картосхеми ґрунтів, агровиробничих груп і, передусім, картосхеми ландшафтів, базових робочих документів проектування і диференційованого використання земельних ресурсів території землекористування;
- створити картографічні моделі просторового розміщення земельних угідь, які адекватно відображатимуть морфологічну структуру ландшафтів (у цьому випадку територіальна організація землекористування відповідатиме не тільки структурі ґрунтового покриття, але й ландшафту загалом);
- створити сталі ландшафтно-екологічні системи за принципом відновлення ґрунтових ресурсів і підсилення процесів їхньої саморегуляції шляхом розширення площі екологічно стабільних земельних угідь (багаторічних насаджень, пасовищ, сіножатей, чагарників, лісосмуг, лісів) за рахунок малопродуктивних земель, а до складу ріллі залучати лише орнопридатні землі;

- послідовно екологізувати всі ланки сільськогосподарського виробництва, екологічно спрямувати структурну перебудову сільськогосподарського комплексу, зменшити антропогенне навантаження на довкілля та здійснити екологічну реабілітацію і ренатуралізацію агроландшафтів;
- незалежно від форм власності на земельні ресурси, розподілити угіддя за господарським використанням на еколого-технологічні групи, основою яких слугує відновлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь у зональних системах землекористування; щодо цього головними критеріями збалансованості вважати якісний стан земель (родючість і придатність ґрунтів для вирощування певних сільськогосподарських культур) та реальну потребу у землях несільськогосподарського призначення;
- заборонити розорювання схилів крутістю понад 7° (окрім ділянок для залуження, заліснення та здійснення ґрунтозахисних заходів); на схилах крутістю 3–7° обмежити розміщення просапних культур, чорного пару тощо;
- щоб кожна зональна система землеробства передбачала створення необхідних умов для запровадження у виробництво індустриальних та інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, найбільш екологічно виважених та економічних за затратами енергії і ручної праці;
- збільшити лісистість і насичення території річкових басейнів природними кормовими угіддями – сіножатями та луками;
- ренатуралізувати осушені болота, які завжди були природними фільтрами та акумуляторами вологи;
- здійснити паспортизацію та створити ефективну систему забезпечення сприятливими екологічними умовами сільськогосподарських поселенських територій;
- припинити нове агро- чи промислове будівництво, яке не пов'язане безпосередньо із задоволенням потреб населення у сільських населених пунктах з підвищеним рівнем забруднення довкілля;
- першочергово здійснити реконструкцію і технічне переоснащення діючих виробництв із застосуванням новітніх технологічних процесів;
- здійснити жорсткий контроль за хімізацією сільськогосподарських угідь, за вибором видів, норм, термінів і методів внесення пестицидів та мінеральних добрив, за обробкою зерна і посівів отрутохімікатами, за термінами виконання поливу культур у поєднанні з термінами внесення добрив і обробки посівів пестицидами;
- забезпечити поступову реабілітацію сільськогосподарських угідь, забруднених пестицидами, важкими металами і радіонуклідами;
- поступово здійснити перехід до економічної стимуляції раціонального використання ґрунтових ресурсів, екологічно чистого сільськогосподарського виробництва та будівництва підприємств з переробки сільськогосподарської сировини;
- створити мережу еталонних стаціонарних ділянок для спостереження за негативними процесами у ґрунтах усіх ландшафтно-екологічних районів;
- збільшити надходження коштів на детальні моніторингові дослідження сучасного екостану ґрунтових ресурсів і належного інструментального оснащення куштових служб контролю та науково-дослідних закладів;
- забезпечити невідворотність відповідальності та відшкодування збитків юридичними і фізичними особами, заподіяних довкіллю сільськогосподарською та іншою діяльністю, що супроводжувалася порушенням чинного законодавства;

- посилити екологічну освіту та виховання населення тощо.

Такі диференційовані заходи спрямовані на впровадження збалансованих еколого-ландшафтних систем землеробства, реалізацію агролісомеліоративних, гідромеліоративних, культуртехнічних та інших заходів, спрямованих на підвищення і збереження родючості ґрунтів та одержання високих врожаїв сільськогосподарських культур.

Економічне забезпечення описаних заходів передбачається з коштів сільськогосподарських і промислових підприємств, фермерів, державних, обласних і місцевих фондів охорони довкілля, коштів інвесторів тощо.

1. Загальнодержавна програма використання та охорони земель // zakon.rada.gov.ua. – 29 с.
2. Основні характеристики регіонів // Статистичний збірник “Регіони України”. У 2 ч. – К.: Держкомстат, 2007. – Ч. I. – С. 10–20.
3. Охорона навколишнього середовища // Статистичний збірник “Регіони України”. У 2 ч. – К.: Держкомстат, 2007. – Ч. I. – С. 320–341.
4. Сайко В. Ф. Наукові підходи щодо раціонального землекористування в умовах здійснення аграрної реформи // Вісн. аграр. науки: Наук.-теорет. журн. – 2000. – № 5. – К.: УААН. – С. 5–10.
5. Сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство // Статистичний збірник “Регіони України”. У 2 ч. – К.: Держкомстат, 2007. – Ч. II. – С. 169–250.

STATE OF THE USAGE AND PROTECTION OF AGRICULTURAL LANDS IN THE REGIONS OF UKRAINE

F. Kiptach

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, Ukraine*

The article describes modern situation of agricultural lands usage in the regions of Ukraine and also complex of measures for its protection is shown.

Key words: agricultural lands, fields, plough-land, land protection.

СОСТОЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Ф. Кипчач

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Отражено современное состояние использования земель сельскохозяйственного назначения в регионах Украины, а также обоснован комплекс мероприятий по их охране.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, угодья, пашня, охрана земель.

*Стаття надійшла до редколегії 10. 09. 2008
Прийнята до друку 09. 02. 2009*